

Μνήμη Ernesto Laclau (1935-2014)

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ¹ με ένα αναπάντητο ερώτημα

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ

*Uno busca lleno de esperanzas
el camino que los sueños
prometieron a sus ansias...
Sabe que la lucha es cruel
y es mucha, pero lucha y se desangra
por la fe que lo empecina...
Enrique Santos Discépolo, «Uno»*

Είχα πολύ καιρό να δω τον Ernesto Laclau, αγαπημένο δάσκαλο και φίλο από τα τέλη της δεκαετίας του εβδομήντα, όταν ήρθε η αναπάντεχη είδηση του θανάτου του –λίγους μόνο μήνες πριν από την προαναγγελθείσα έκδοση του νέου του βιβλίου *The Rhetorical Foundations of Society*. Η είδηση με συγκλόνησε γιατί, ξεγελασμένος από τη διαρκή παρουσία του στον αγωνιστικό στίβο των ιδεών, έτρεφα την ψευδαίσθηση ότι θα ήταν πάντα εκεί, ευπροσήγορος ως συνήθως, και ότι ανά πάσα στιγμή θα μπορούσαμε να ξαναπιάσουμε τη συζήτηση από το σημείο που την είχαμε αφήσει. Θα εξακολουθήσουμε, βέβαια, να συνδιαλογόμαστε με τα κείμενά του –«εσαεί» ήλπιζε εκείνος, συμμεριζόμενος δικαίως τη θουκυδίδεια φιλοδοξία του Gramsci· όσοι όμως είχαμε την τύχη να διασταυρωθούμε μαζί του δύσκολα θα συμπληρωθούμε με την ιδέα ότι δεν θα τον ξανακούσουμε να σκέφτεται, να κορφολογάει την ιστορία, να απαγγέλλει από μνήμης Sarmiento ή Borges, να τραγουδάει με πάθος ένα τάνγκο.

Εμπνευσμένος από τον στίχο του Αρχίλοχου «πόλλ' οίδ' αλώπηξ, αλλ' εχίνος εν μέγα», ο Isaiah Berlin κατέτασσε τους στοχαστές σε δύο κατηγορίες: τους «σκαντζόχοιρους» που βλέπουν τον κόσμο υπό το πρίσμα μιας κεντρικής ιδέας ή οργανωτικής

Ο Γρηγόρης Ανανιάδης διδάσκει πολιτική φιλοσοφία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

αρχής και τις «αλεπούδες» που πειραματίζονται με πολλές ιδέες, συχνά μεταξύ τους αντιφατικές. Εάν υιοθετήσουμε την παιγνιώδη διάκριση του Berlin, θα κατατάξουμε αναμφίβολα τον Ernesto Laclau στην πρώτη κατηγορία: «Σε όλη του τη ζωή ο Joyce επανερχόταν στην οικεία εμπειρία του από το Δουβλίνο· στη δική μου περίπτωση», ομολογούσε ο Laclau, «αυτό που χρησιμεύει ως σημείο αναφοράς είναι τα χρόνια του πολιτικού αγώνα στην Αργεντινή της δεκαετίας του '60.» Τότε ακριβώς θα διαμορφωθεί η «κεντρική ιδέα» του ετερόδοξου μαρξιστή της «περιφέρειας» που σαν κόκκινο νήμα επρόκειτο να διατρέξει την πολιτικο-θεωρητική περιπέτεια μιας ολόκληρης ζωής. Το επιτακτικό πολιτικό ζήτημα που αντιμετώπιζε ο νεαρός Laclau ήταν οι σχέσεις της Αριστεράς με την εθνο-λαϊκή ιδεολογία του πολιτικά ετερόκλιτου περονισμού που εξέφραζε και οργάνωνε τη δημοκρατική κινητοποίηση των μαζών εναντίον των δυνάμεων της ολιγαρχίας. Αντίθετος προς τον ταξικό αναγωγισμό, τον σεκταριστικό εργατισμό και την ιδεολογική καθαρότητα που πρέσβευαν πολιτικοί φορείς της Αριστεράς, όπως το Κομμουνιστικό Κόμμα Αργεντινής, ο Laclau ήταν πεπεισμένος ότι η Αριστερά θα μπορούσε να βάλει τη δική της σφραγίδα στις εξελίξεις μόνον εάν, εμβαισιάζομενη η ίδια στην εθνο-λαϊκή ιδεολογία, κατάφερνε να την ανανομηματοδοτήσει και να την αναπροσανατολίσει.

Την ιδέα αυτή –τις θεωρητικές της προϋποθέσεις, αλλά και τις προεκτάσεις της ως προς τον χαρακτήρα του πολιτικού ανταγωνισμού, τη συγκρότηση των πολιτικών υποκειμένων, τη σχέση μεταξύ καθολικού και μερικού, την ίδια την υφή της κοινωνίας– θα την καλλιεργήσει ο Laclau σε ένα πολυσχιδές έργο που θα αναδείξει τον κοσμοπολίτη Αργεντινό σε έναν από τους σημαντικότερους πολιτικούς στοχαστές της εποχής μας. Γειωμένος πάντοτε στα πολιτικά ζητήματα του καιρού (κρίση του κράτους κοινωνικής πρόνοιας, νέα κοινωνικά κινήματα, ηγεμονία του νεο-

φιλευθερισμού, άνοδος της ακροδεξιάς), ο Laclau είχε τη μοναδική ικανότητα να γονιμοποιεί την μεταγκραμισιανή προβληματική του έλκοντας στο μαγνητικό της πεδίο στοιχεία από ένα ευρύτατο φάσμα θεωρητικών πηγών πέραν της μαρξιστικής παράδοσης (από τη γλωσσολογία, τη φουκωική μικροφυσική της εξουσίας και τη ντερριντιανή αποδόμηση ως τη χαϊντεγκεριανή κριτική της μεταφυσικής, τη λακανική ψυχανάλυση και τη ρητορική). Ο αντιουσιολογικός μετα-μαρξισμός που θα προκύψει από αυτήν τη δημιουργική ανασύνθεση έχει ως πολιτική απόληξη την πλουραλιστική δημοκρατία εν κινήσει, τη «ριζοσπαστική δημοκρατία»: δεν ευαγγελίζεται την καθολική και οριστική χειραφέτηση –αδιανόητη πλέον, αν όχι εφιαλτική–, αλλά τις χειραφετήσεις, στον πληθυντικό, που επιτυγχάνονται μέσα από ηγεμονικές συναρθρώσεις που διανοίγουν νέους δημόσιους χώρους διεκδίκησης και πάλης.

Για την Ελλάδα και την ελληνική Αριστερά ο Laclau επιδείκνυε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι μόνο τα τελευταία χρόνια λόγω της κρίσης, αλλά από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του ογδόντα, όταν άρχισε να επισκέπτεται τη χώρα μας με τη σύντροφο του Chantal Mouffe, προσκεκλημένοι από το ΚΚΕ Εσωτερικού. Είχε

αναπτύξει μάλιστα δεσμούς αμοιβαίας εκτίμησης και φιλίας με τον Κώστα Φιλίνη, απόντα και αυτόν σήμερα. Μακάρι να επιδείξει το ίδιο ενδιαφέρον για το έργο του και η σημερινή Αριστερά.

Ο Laclau παραμένει για μένα δάσκαλος, και με θλίβει το γεγονός ότι έχασα πια τη δυνατότητα να του θέσω ένα ερώτημα που με απασχολεί πολύ, ιδιαίτερα στις μέρες μας. Σχηματικότατα διατυπωμένο, το ερώτημα είναι εάν και τίνι τρόπω είναι συμβατός ο ρητά εκπεφρασμένος αντι-ιακωβινισμός του κλασικού πλέον *Hegemony and Socialist Strategy*, που συνέγραψε με τη Mouffe, με το οιονεί ιακωβινικό πνεύμα που, στη δική μου τουλάχιστον άγνοηση, λανθάνει στο εξίσου σημαντικό *On Populist Reason* της τελευταίας περιόδου (αμφότερα τα έργα παραμένουν δυστυχώς ακόμη αμετάφραστα στα ελληνικά). Πρόκειται, νομίζω, για ένα ερώτημα κείμενο για το μέλλον της Αριστεράς και της δημοκρατίας. Δεν ξέρω πώς ακριβώς θα το απαντούσε ο maestro· ξέρω όμως ότι επινόησε και αποδέσμευσε τους θεωρητικούς πόρους που μας επιτρέπουν να το σκεφτούμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Δημοσιεύτηκε και στα *Ενθέματα* της *Αυγής*, 19-20.4.2014.

ERNESTO LACLAU, Ο ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ GRAMSCI¹

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

Η εναρκτήρια προσωπική αναφορά δηλώνει όχι μόνο την αμηχανία και το πένθος, αλλά και την αναγνώριση της σημασίας μιας στενής προσωπικής σχέσης στα πλαίσια της πολιτικής θεωρίας και μόνον. Αργά την Παρασκευή το βράδυ έλαβα ένα μήνυμα από την υπεύθυνη εκδόσεων ξένου ακαδημαϊκού οίκου ότι ο συλλογικός τόμος για τη ριζοσπαστική δημοκρατία και τα κοινωνικά κινήματα σήμερα, τον οποίο είχα συνεπιμεληθεί, ήταν πια στο τυπογραφείο. Η είδηση του θανάτου του Ernesto Laclau δυο μέρες αργότερα δεν προκάλεσε απλώς συγκίνηση αλλά και μια βαθιά συνειδητοποίηση. Ο εν λόγω τόμος, ένας ανάμεσα στα χιλιάδες έργα που φέρουν την επιρροή του Laclau τα τελευταία τριάντα χρόνια, θα ήταν αδύνατος χωρίς την ύπαρξη και τη σκέψη του. Η επιρροή, μάλιστα, είναι τόσο βαθιά και διαμορφωτική ώστε πια έχει γίνει μέρος της δικής σου σκέψης και δεν αισθάνεσαι την ετερότητά της. Η δική σου σκέψη είναι εν πολλοίς και δική του.

Η διαδρομή για κάποιους από εμάς ήταν μεγάλη και απρόβλεπτη. Όταν ξεκίνησα το μεταπτυχιακό στο Πανεπιστήμιο του Essex όπου δίδασκε ακόμη τότε, πριν από δεκαπέντε χρόνια, ο στοχασμός του μου ήταν ανοίκειος και προκαλούσε ισχυρές αντιστάσεις και ενστάσεις, από τη σκοπιά κυρίως της σκέψης του Καστοριάδη που είχε υπάρξει κύριο σημείο αναφοράς ως τότε για τον υπογράφωντα. Από τότε μέχρι σήμερα, η συνεχής τριβή και αναμέτρηση με το έργο του Laclau και την περίεργη σαγήνη που

ασκεί είχε ως αποτέλεσμα όχι απλώς τη δημιουργική και κριτική ενσωμάτωση της σκέψης χωρίς αυτό καν να γίνεται σαφώς αντιληπτό, αλλά και μια προσωπική ωρίμαση στην πολιτική θεωρία που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε αυτή ακριβώς τη διαρκή συνομιλία με τον βαθιά πολιτικό στοχασμό του Laclau. Ο στοχαστής της ηγεμονίας είχε διαχύσει τη θεωρητική του ηγεμονία χωρίς βία και χωρίς βεβαίως να το επιδιώκει, με τον ίδιο λεπταίσθητο και εν μέρει συναινετικό τρόπο με τον οποίο εγκαθιδρύεται μια πολιτισμική ηγεμονία. Και ο ίδιος ο όρος «ηγεμονία» είχε γίνει στη δική μου σκέψη ένα οιονεί κενό σημαίνον, ένας όρος που μπορεί να ανασημασιοδοτηθεί πολλαπλώς και να παραγάγει νέα ηγεμονικά και αντιηγεμονικά παιχνίδια, στη θεωρία και στην πολιτική πράξη.

Η ίδια η συγκρότηση και ανάπτυξη της σκέψης του ενσάρκωνε τη λογική της ηγεμονίας όπως την ανέλυσε: μια παρέμβαση του υποκειμένου σε ένα εν μέρει εξαρθρωμένο πεδίο –της πολιτικής θεωρίας με μαρξιστικές καταβολές στα μέσα του '80– η οποία κινητοποιεί κενά σημαίνοντα και αλυσίδες ισοδυναμίας (μεταξύ διαφορετικών δυνάμεων και εννοιών από τον μεταδομισμό, την ψυχανάλυση κ.ά.) για να εγκαθιδρύσει ένα νέο ηγεμονικό σχηματισμό – τη θεωρία του για την ηγεμονία, τη ριζοσπαστική δημοκρατία, τον ανταγωνισμό και τον λαϊκισμό. Ο Laclau συνάρθρωσε ιδέες και θεωρητικά σχήματα από τον μαρξισμό, ιδίως του Gramsci, τη λακανική ψυχανάλυση, και τον μεταδομισμό, κυρίως του Derrida, σε μια προσπάθεια να σκεφτεί τους μηχανισμούς και τις δυνατότητες κοινωνικής αλλαγής στην κατεύθυνση της ριζο-

Ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής διδάσκει σύγχρονη πολιτική θεωρία στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.